

Citation:

Bura, R. (2023). Wpływ języka niemieckiego na czeską i górnołużycką frazeologię: czesko-górnołużyckie paralele. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 58, Article 3084. <https://doi.org/10.11649/sfps.3084>

Renata Bura
(Uniwersytet Jagielloński w Krakowie)

Wpływ języka niemieckiego na czeską i górnołużycką frazeologię: czesko-górnołużyckie paralele*

Uwagi wstępne

Język niemiecki odcisnął piętno na leksyce wielu języków słowiańskich. Jeśli chodzi o oba omawiane tu języki – czeski i górnołużycki, ze względu na czas oddziaływania niemczyzny i charakter wzajemnych kontaktów, ten wpływ był i jest znaczący. Odnosi się to również do frazeologii. Celem niniejszego opracowania jest pokazanie, w jaki sposób ów wpływ się przejawia. Wydaje się, że mamy do czynienia z podobnym oddziaływaniem języka niemieckiego, choć ze względu na wspomniany charakter kontaktów oraz różnice w statusie języków czeskiego i górnołużyckiego nasilenie pewnych zjawisk może być nieco inne.

W przypadku języka czeskiego mowa o bardzo długim kontakcie z niemczyzną – jej wpływ notujemy już od końca IX wieku. W związku z podporząd-

---

* Publikacja została sfinansowana ze środków programu „Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza” w Uniwersytecie Jagiellońskim.

kowaniem Kościoła czeskiego biskupstwu w Ratyźbonie pojawiają się pierwsze zapożyczenia (za pośrednictwem niemieckim przejęta została terminologia chrześcijańska pochodzenia łacińsko-greckiego). Kolejne są wynikiem osadnictwa niemieckiego na ziemiach czeskich (germanizmy w leksyce z zakresu administracji, handlu czy rzemiosła). Największy wpływ niemczyzny na język czeski rozpoczął się po przegranej bitwie na Białej Górze (1620) i klęsce antyhabsburskiego powstania, czego skutkiem był proces germanizacji Czech i upadek czeskiego języka literackiego. Taki stan trwał do schyłku XVIII wieku, kiedy to zaczęło się powolne odradzanie narodu i języka czeskiego, przejawiające się m.in. usuwaniem germanizmów. Pamiętać jednak należy, że jeszcze na przełomie XIX i XX wieku rozwój języka czeskiego przebiegał w warunkach dość powszechnego bilingwizmu jego użytkowników. Dziś czeszczyzna jest językiem narodowym, na który język niemiecki (istotnie) nie oddziałuje¹. Tymczasem wpływ niemczyzny na język górnołużycki zaznacza się od początku jego istnienia (wcześniej odnosiło się to do dialektów łużyckich) i trwa do dziś. W najstarszych tekstach górnołużyckich (piśmiennictwo religijne) widać wyraźne oddziaływanie języka niemieckiego na ówczesną frazeologię. Zagadnienie to nie zostało szczegółowo opracowane, ale z pewnością dobrym polem obserwacji są przekłady biblijne, których autorzy niewątpliwie posiłkowali się tekstami niemieckimi. Sonja Wölkowa (1999, s. 126) wskazuje takie przykłady w ewangelickiej Biblii górnołużyckiej z 1728 roku: *Prosne kodženje* ‘próżniactwo’ (niem. *Müßiggang*), *da ſwojeho ducha horje* ‘zmarł’ (niem. *er gab seinen Geist auf*).

Ograniczenie roli języka niemieckiego, podobnie jak w przypadku czeszczyzny, nastąpiło w okresie odrodzenia narodowego (od roku 1840) i tu również przejawiało się usuwaniem germanizmów i zastępowaniem ich m.in. zapożyczeniami z innych języków słowiańskich (głównie czeskiego). Po drugiej wojnie światowej nastąpiło jednak znaczne wzmocnienie wpływu języka niemieckiego na górnołużycczyznę². Co istotne, język górnołużycki jest językiem mniejszościowym wobec większościowej niemczyzny, a jego użytkownicy są bilingwalni: na co dzień posługują się językiem niemieckim, natomiast górnołużyckim tylko w pewnych sytuacjach komunikacyjnych (m.in. w rodzinie, szkole, instytucjach łużyckich czy kościele).

---

¹ Bardziej szczegółowy przegląd czesko-niemieckich kontaktów językowych – zob. Bura (1999).

² Więcej o górnołużycko-niemieckich kontaktach językowych – zob. Bura (2020).

Analiza wpływu niemczyzny na czeską i górnołużycką frazeologię wymaga zatem uwzględnienia wspomnianych wyżej różnic. Biorąc pod uwagę tak długo trwały kontakt językowy, pamiętać też należy, by nie traktować każdego identycznego pod względem budowy i znaczenia frazeologizmu jako wpływu języka niemieckiego. Wielu badaczy zwraca uwagę na fakt, że jest spora grupa stałych połączeń wyrazowych rozpowszechnionych w różnych językach, co wynika z ich uniwersalnego charakteru oraz podobnego czy identycznego ujmowania rzeczywistości (tu zaliczyć należy np. somatyzmy, frazeologizmy opisujące przeżycia, jednostki motywowane realiami życia na wsi), a także z funkcjonowania narodów i ich języków w tej samej wspólnocie kulturowej, z czym wiąże się np. istnienie wspólnych stereotypów kulturowych i tych samych źródeł literackich, jak choćby Biblia czy antyk (por. Basaj, 1985, s. 73; Grzegorzczkova, 1999, s. 199; Wölke, 1992, s. 24; Wölkowa, 1999, ss. 123–124). Zatem ustalenie pochodzenia danego frazeologizmu jest niezwykle trudne i nie zawsze możliwe. W wypadku górnołużycczyzny jest to tym trudniejsze, że mamy do czynienia ze znacznie krótszą tradycją piśmiennictwa łużyckiego. W tym, i nie tylko w tym wypadku ważne jest porównanie danej jednostki – identycznej z frazeologizmem niemieckim pod względem strukturalno-semantycznym – z zasobami frazeologicznymi innych języków słowiańskich. Takie podejście w swoich badaniach nad górnołużycką frazeologią często stosuje Sonja Wölkowa (por. Wölke, 1992; Wölkowa, 1999)³. Nie jest to jednak metoda bezwzględnie rozstrzygająca o pochodzeniu danego frazeologizmu. Z jednej bowiem strony brak danej jednostki w innych językach słowiańskich nie świadczy automatycznie o tym, że jest ona kalką frazeologizmu niemieckiego – w niektórych wymienionych wyżej przypadkach chodzić może o paralelne jej utworzenie. Z drugiej – obecność frazeologizmu w innych językach nie wyklucza jego niemieckiego pochodzenia. I dotyczy to niekiedy również starszej warstwy frazeologii, pochodzącej z tego samego źródła (np. z Biblii), gdzie obserwować możemy wpływ niemczyzny, jak np. w wypadku głuź. *wot Pontiusa k Pilatusej / wot Poncija k Pilatej běhać* i czes. *chodit od Poncia k Pilátovi* ‘bezsukutecznie próbować coś załatwić, np. w urzędzie’ (por. niem. *von Pontius zu Pilatus gehen / laufen / rennen*)⁴. Według Wölkowej (Wölkowa, 1999, ss. 124–125) o roli

³ Łużyczanie używają dwóch wersji nazwiska, niemieckiej i górnołużyckiej. W tekście głównym używam konsekwentnie wersji łużyckiej, zaś w nawiasach – wersji podanej w publikacji. W bibliografii natomiast, zgodnie z łużyckim zwyczajem, stosuję wzajemne odesłania, por. Wölke [Wölkowa], Wölkowa [Wölke].

⁴ Por. pol. *chodźć od Annasza do Kajfasza*.

języka niemieckiego w utworzeniu identycznego frazeologizmu górnołużyckiego przekonuje użycie tej samej gry słownej z użyciem imienia Pontius Pilatus. Zwrot znany jest w innych językach słowiańskich (np. chorw. *ići od Pocija do Pilata* czy słowac. *chodiť / behať od Poncija k Pilátovi*), ale również tam zauważa się wpływ języka niemieckiego – zdaniem Matešića przemawia za tym fakt, że różne warianty tego frazeologizmu notowane są w szesnastowiecznych niemieckich źródłach pisanych (cyt. za: Bura, 2003, s. 115).

Takie podejście do badanego materiału niewątpliwie jednak w większym stopniu pozwala nam ocenić status danej jednostki bądź uniknąć niewłaściwej oceny. I tak na przykład Helgunde Henschel (1993, s. 138) w kontrastywnym ujęciu czeskiej i niemieckiej frazeologii, w podrozdziale dotyczącym pełnej ekwiwalencji, stwierdza, że dla czesko-niemieckiej konfrontacji szczególnie interesujące są te podobieństwa, które nie mają odpowiedników w innych językach słowiańskich, i tu wymienia trzy pary takich właśnie frazeologizmów: *nemaluj čerta na zed' – mal den Teufel nicht an die Wand!*, *lámat něco přes koleno – etw übers Knie brechen*, *pro kočku – für die Katz*. Tymczasem dwie pierwsze jednostki notowane są w innych językach słowiańskich, por. np. głuź. *čerta na scěnu molować* (też *njemoluj čerta na scěnu!*); głuź. *préz koleno łamac (něšto)* oraz chorw. *prelomiti preko koljena* i słowac. *lámať cez koleno (niečo)*. Co więcej, jak przeczytać możemy w t. 3 czeskiego słownika frazeologicznego (Čermák i in., 2009b, s. 98), zwrot *nemaluj čerta na zed'* ma związek ze starym przesądem (tabu), zgodnie z którym złego ducha wywołać mógł jego wizerunek lub wypowiedzenie jego imienia. Dlatego też frazeologizm ten często pojawia się jako ostrzeżenie (w negowanej formie trybu rozkazującego). W tym wypadku (przesąd, tabu) przypuszczać należy, że może on występować także w innych językach. Z kolei trzeci frazeologizm, notowany w wymienionym wyżej słowniku w formie *být pro kočku* i z odpowiednikiem niem. *für die Katz sein*, jest skrzydlatym słowem pochodzącym z niemieckiej wersji bajki Ezopa autorstwa B. Waldisa. W bajce tej kowal odpowiadał klientom, od których zamiast zapłaty otrzymywał podziękowanie, że taka zapłata jest dla kota – ten w końcu z braku jedzenia zdechł (Čermák i in., 2009b, s. 286). W polszczyźnie funkcjonuje jako fraza *to jest dla kota* (tak też używany jest w języku niemieckim i czeskim) i odnotowany został w zbiorze *Skrzydlate słowa* Markiewicza i Romanowskiego (Markiewicz & Romanowski, 2007, s. 433), a także w *Czesko-polskim słowniku skrzydlatych słów* Orłoś i Hornik (1996, s. 117). W języku górnołużyckim funkcjonuje w nieco innej postaci: *za staru kóčku być*.

Opisana wyżej sytuacja pokazuje, jak ostrożnie należy podchodzić do oceny materiału frazeologicznego, zwłaszcza do ewentualnych wpływów obcych. Stąd niekiedy badacze wyraźnie zaznaczają, że chodzi o stwierdzone „analogie w języku niemieckim” (Wölke, 1997, s. 149) lub o „nawiązania niemieckie” (Treder, 1997, s. 140). W przypadku analizowanych tu języków możemy jednak mówić o wpływie niemczyzny, który przejawia się w różny sposób. Obydwa języki całkowicie lub częściowo kalkują frazeologizmy niemieckie, tworzą także jednostki z komponentem/zapożyczeniem niemieckim, a więc połączenia hybrydalne. Są też otwarte na przyjmowanie zwrotów pochodzących z niemieckiej literatury i kultury, czyli tzw. skrzydlatych słów.

Kalkowanie frazeologizmów niemieckich

Kalki frazeologiczne, czyli dosłowne tłumaczenia frazeologizmów niemieckich⁵, stanowią w obydwu językach najliczniejszą, jak się wydaje, grupę frazeologizmów będących wynikiem wpływu niemczyzny. Jak duży jest zasób tych jednostek w każdym z języków – trudno określić ze względu na wspomniane wyżej przeszkody i ograniczenia badawcze. Z pewnością jednak stwierdzić można, że są to różniące się zbiory. W przypadku czeszczyzny bowiem intensywny wpływ języka niemieckiego ustał – możemy więc mówić o relatywnie zamkniętym zasobie jednostek. Tymczasem oddziaływanie niemczyzny na górnołużycką frazeologię trwa nieprzerwanie, a współcześnie nawet się nasila. W obydwu językach mamy jednak pewien zasób identycznych frazeologizmów pochodzenia niemieckiego, np. czes. kol. *zapsat si něco za uši i głuž. napisać / zapisać sej za wuši něšto* ‘dobrze sobie coś zapamiętać’ (niem. *sich etwas hinter die Ohren schreiben*) oraz czes. kol. *mocť za to / něco i głuž. móc za to / něšto* ‘spowodować, zawinić coś’ (niem. *dafür können*). Są też oczywiście kalki frazeologizmów niemieckich obecne tylko w jednym języku, np. czes. kol. *dělat / udělat něco na vlastní / svou pěst* ‘zrobić coś samodzielnie’ (niem. *etwas auf eigene Faust tun*; por. głuž. *na swoju ruku*) i głuž. publ. *nós poľny měć* ‘mieć czegoś dosyć’ (niem. *die Nase voll haben*).

Z pewnością jednak fakt dwujęzyczności Łużyczan oraz status języka górnołużyckiego jako mniejszościowego sprawiają, że interferencje w zakresie

---

⁵ Traktuję tu kalki frazeologiczne całościowo, nie dokonując ich podziału np. ze względu na stopień dokładności tłumaczenia.

frazeologii są nieuniknione. Frazeologia górnołużycka niewątpliwie rozwija się pod silnym wpływem języka niemieckiego.

Nieco światła na to, jak duża jest skala tego zjawiska, rzucają wyniki badań nad frazeologizmami werbalnymi Wölkowej (Wölke, 1992, ss. 22–23). Autorka obliczyła, że spośród zgromadzonych ponad 1300 jednostek około dwie trzecie zwrotów górnołużyckich ma również formalnie analogiczne odpowiedniki frazeologiczne w języku niemieckim. Oczywiście nie w każdym wypadku chodzi o wpływ niemiecki, a w wielu przypadkach można stwierdzić jedynie częściową zgodność z językiem niemieckim, por. *něchtó sej něšto do hlowy staji* ‘ktoś życzy sobie czegoś, co jest trudne do zrealizowania’ (niem. *jemand setzt sich etwas in den Kopf*). Jednak sporą część formalnie identycznych jak w niemieckim jednostek traktować należy jako kalki. Dotyczy to w szczególności frazeologizmów, które również w języku niemieckim są dość nowe i motywowane faktami z nowoczesnej technologii, ekonomii itp., np. *něchtó ma kanal poľny* ‘ktoś ma czegoś dosyć’ (niem. *jemand hat den Kanal voll*), *něchtó ma (swoju) akciju na / při něčim* ‘ktoś ma w czymś udział’ (niem. *jemand hat eine Aktie an etwas*). Częściowo chodzi tu o jednostki, które znane są również w innych językach, np. *něchtó bjerje něšto pod lupu* ‘ktoś bardzo dokładnie coś bada, sprawdza’ (niem. *jemand nimmt etwas unter die Lupe*) – por. pol. *brać coś pod lupę*, czes. *brát pod lupu něco*, słowac. *zobrať si niečo, niekoho pod lupu*. Jak pisze dalej Wölkowa (Wölke, 1992, s. 24), kalki frazeologiczne we współczesnej literackiej górnołużycczyźnie szczególnie często obserwować możemy w publicystyce, gdzie pojawiają się *ad hoc* przetłumaczone frazeologizmy niemieckie, które czytelnik może zrozumieć tylko i wyłącznie ze względu na znajomość języka niemieckiego, i tu podaje następujący przykład: *Tón je mjenujcy postajił, zo njesmědža “lochke holcy” w městach z mjenje hač 50 000 wobydlerjemi “na smóžku hič” (Serbske Nowiny)* – por. niem. *leichtes Mädchen* ‘ prostytutka’, *auf den Strich gehen* ‘uprawiać prostytutkę; iść na ulicę’. Widać jednak, że autor wyróżnił przetłumaczone frazeologizmy za pomocą cudzysłowu.

Zdarza się też tak, jak w odnotowanym przeze mnie przykładzie z „Serbskich Nowin”, że autor tekstu (Wałda, 2011, s. 3) podaje odpowiednik (wzór) niemiecki w nawiasie, por. *To rěka naposledk by jenož měnjenje abo žadanje toho płaćilo, kotryž sedži za dlěšej ručicu (am längeren Hebel), kotryž wobsedži móc abo pjenjezy* – por. niem. *am längeren Hebel sitzen* ‘mieć silniejszą pozycję niż przeciwnik’.

Wiele nowych górnołużyckich frazeologizmów przetłumaczonych z niemieckiego, a nienotowanych w słownikach, znajdujemy też w literaturze pięk-

nej, np. *něšto na doľhu ławku sunýc* ‘odkładać coś na później, czekać z czymś bardzo długo’ (niem. *etwas auf die lange Bank schieben*); *něšto sej pod nochc hrabnýc* ‘wziąć coś tylko dla siebie; kontrolować coś’ (niem. *sich etwas unter den Nagel reißen*) (Bura, 2020, s. 104).

Należy jednak podkreślić, że część jednostek będących kalkami frazeologizmów niemieckich znalazła już miejsce w górnołużyckiej praktyce językowej i odnotowana została w słowniku frazeologicznym – jest to, jak informują autorzy, najnowsza warstwa frazeologizmów (Ivčenko & Wölke, 2004, s. 7). Należą do niej niewątpliwie wspomniani wyżej zwrot *nós poľny měc*, a także często używane *syte měc (něšto)* ‘mieć czegoś dosyć’ (niem. *etwas satt haben*) czy *za stareho / staroh Frycu býc* ‘nadaremnie; bezskutecznie’ (niem. *für den alten Fritzen sein*).

Półkalki i hybrydy frazeologiczne

W zbiorach frazeologicznych obydwu języków znalazły się połączenia będące efektem częściowego kopiowania (tłumaczenia) wzorca niemieckiego (półkalki frazeologiczne) oraz takie, w których występują zarówno elementy rodzime, jak i niemieckie, ale brak dowodów pozwalających stwierdzić, że są one konsekwencją tłumaczenia (hybrydy frazeologiczne) – są to frazeologizmy utworzone na gruncie języka czeskiego lub górnołużyckiego, zawierające komponent/zapożyczenie niemieckie. Zatem tym, co odróżnia półkalkę od hybrydy frazeologicznej, jest stwierdzenie, czy można ją odnieść do konkretnego frazeologizmu niemieckiego (por. Grupa-Dolińska, 2019, s. 256). W praktyce oddzielenie półkalk od hybryd nie zawsze jest łatwe i możliwe, jeśli wziąć pod uwagę, że oryginalny frazeologizm-wzór może ustąpić z języka lub że chodzi o frazeologizmy znane jedynie w danym dialekcie czy regionie, por. głuż. *kachle so čumpaja pola někoho* ‘w jakiejś rodzinie jest ciężarna kobieta’ lub *kachle su so sypnyli pola někoho* ‘jakaś kobieta urodziła właśnie dziecko’ – niem. *der Ofen will einfallen / ist eingefallen* (Wölkowa, 1999, s. 123).

W czeszczyźnie istnieje spora grupa półkalk frazeologicznych, które najczęściej należą do odmiany potocznej, a zawarte w nich komponenty niemieckie mają zwykle pewien ładunek ekspresji, np. *mít forhont* ‘mieć pierwszeństwo’ (niem. *die Vorhand haben*), *být / bejt na forhontě* ‘być faworyzowanym, być w uprzywilejowanej sytuacji’ (niem. *an der Vorhand sein*); *být / bejt (z něčeho / někoho) paf* ‘być całkowicie zaskoczonym’ (niem. *paff sein*);

mít gajst ‘być dowcipnym; być sprytnym’ (niem. *Geist haben*; w czeszczyźnie istnieje też kalka tego zwrotu: *mít ducha*); *být / bejt kaput* ‘być wykończonym, wyczerpanym; być zniszczonym’ (niem. *kaputt sein*). Podobnie funkcjonują w języku czeskim hybrydy frazeologiczne, takie jak np. *dát někomu fušku // mít s něčím fušku* ‘coś wymaga od kogoś dużego wysiłku, pracy’ (*fuška* znaczy ‘ciężka z praca’ i pochodzi od *fušovat* ‘partaczyć’, *fušer* ‘niezdara, fuszer’, a to z niem. *Pfuscher*), *být / bejt s něčím fertyk* ‘być z czymś gotowym, skończyć coś’ (niem. *fertig* ‘gotowy’; por. niem. *fertig sein* 1. ‘być wyczerpanym’, 2. ‘być zaskoczonym’). Za hybrydy uznać też należy zwroty z elementem niemieckim mające równocześnie odpowiedniki czeskie – mimo istnienia wzorca niemieckiego. Nie wydaje się, by w tym wypadku chodziło o półkalkę, lecz raczej o potoczny lub slangowy i często ekspresywny wariant frazeologizmu czeskiego, por. wyrażenia slang. ekspr. *na blind* (też *jít někam / dělat něco na blind*) – *na slepo* ‘bez przygotowania, improwizując; na ślepo’ (niem. *blind* ‘ślepy’; por. niem. *blind drauflos / darauflos*) czy kol. *mít pech – mít smůlu* ‘nie mieć szczęścia’ (niem. *Pech* ‘nieszczęście’; por. niem. *Pech haben*) (por. Bura, 2000, ss. 18–20).

Wiele tego typu frazeologizmów od dawna stanowi część czeskiej leksyki i jest aktywnie używana również dziś, o czym świadczą przykłady notowane w Czeskim Korpusie Narodowym (Křen i in., 2020), zarówno w tekstach publicystycznych, jak i w beletrystyce, np. *dát někomu fušku* – por. *K téhle situaci pomohla především výhra červenobílých nad Jabloncem. Ale nemyslete si, dalo jim to obrovskou fušku...* („Sport”, 2019); *Běhali jsme spolu po úřadech a dalo nám pořádnou fušku, než jsme je přesvědčili, že doktor Jiří Sokol nepatří mezi nebožtíky* (Miloslav Švandrlík, *Šumavský upír*, 2017).

Niekiedy półkalki i zawarty w nich komponent niemiecki zostają na tyle przyswojone, że stają się wzorem do tworzenia hybryd, por. kol. ekspr. z *fleku / na fleku / od fleku* ‘natychmiast, niezwłocznie; od razu w danej chwili czy sytuacji; z miejsca’ (por. niem. *vom Fleck weg*; *flek* z niem. *Fleck* 1. ‘plama’; 2. ‘miejsce’; 3. reg. ‘flek’; 4. slang. karciany ‘kontra’; w czeszczyźnie zyskał też znaczenie ‘praca, posada’), *nehnout se / nehýbat se z fleku* 1. ‘pozostawać gdzieś, nie opuszczać miejsca’, 2. ‘nie postępować, nie rozwijać się’ (por. niem. *sich nicht vom Fleck rühren; nicht vom Fleck kommen*), a także cały szereg dalszych frazeologizmów z komponentem *flek*, por. kol. *dát / dávat někomu flek / fleka* ‘łatwo kogoś pokonać’, *dostat flek (od někoho)* ‘zostać przez kogoś łatwo pokonanym’, *nemoci z fleku* ‘nie móc ruszyć z miejsca, nie móc czegoś kontynuować, np. w pracy’, *otočit / obrátit (se) na fleku* 1. ‘odwrócić się i natychmiast odejść’;

2. 'nagle diametralnie zmienić swój pogląd', *říct něco z fleku* 'powiedzieć coś od razu, zwykle bez sprawdzenia prawdziwości treści', *udělat něco na / z fleku* 'zrobić coś od razu, bez zwłoki', *udělat z někoho mastnej flek* 1. 'dotkliwie kogoś pobić'; 2. 'całkowicie kogoś zniszczyć', *znát někde každý / každej flek* 'bardzo dobrze coś znać, bardzo dobrze się gdzieś orientować', *mít / dostat dobrý flek* przen. 'mieć, otrzymać dobrą pracę, posadę', *na fleku* 'na małej przestrzeni' (por. Čermák i in., 2009a, s. 87, 2009b, ss. 165–166; Hugo, 2006, s. 125).

Odpowiednikiem czeskiego *na fleku* (*od fleku / z fleku*) 'niezwłocznie; z miejsca' jest w górnołużyckim pisane łącznie *nablaku*, nie tworzy ono jednak stałych połączeń będących hybridami frazeologicznymi. Wydaje się, że górnołużycki użytkownik języka, mając do dyspozycji dwa zasoby frazeologiczne (górnołużycki i niemiecki), nie odczuwa takiej potrzeby. Udało się potwierdzić zaledwie jeden taki przykład, por. *na fal hić* 'czegoś jest bardzo mało, czegoś zaczyna brakować' (głuź. *fal* pochodzi od niem. *fehlen*, reg. *fahln* 'brakować') (por. Wölkowa, b.d.). Co prawda Wölkowa (1999, ss. 125–126) pisze o hybridach frazeologicznych z zapożyczeniem niemieckim, ale w rzeczywistości chodzi o połączenia, które można odnieść do konkretnej jednostki niemieckiej, a zatem zgodnie z przyjętym tu rozróżnieniem mowa o półkalkach, por. *w štandže być* 'potrafić, być w stanie (coś zrobić)' (niem. *imstande sein*) oraz *w lófcie wisac* (też kalka *w powětrje wisac*) 'być niepewnym; być w stanie zawieszenia' (niem. *in der Luft hängen*). Badaczka stwierdza, że są one typowe dla języka potocznego i mają charakter okazjonalny, natomiast jeśli pojawiają się w języku literackim, to zwykle wyrażają ironię, humor. Z mojego kontaktu z językiem górnołużyckim wynika, że często tworzone są *ad hoc*. Wydaje się jednak, że część z nich w jakimś stopniu się ustabilizowała, jak wymienione wyżej przykłady, które odnotowane zostały w górnołużyckim korpusie tekstowym HOTKO (*Hornjoserbski tekstowy korpus HOTKO*, b.d.), por. *Jako Institut za serbski ludospyt 1. 1965/66 nakładnistwu wozjewi, zo njeje w štandže, tajke Zhromadžene spisy spřihotować a wudać* („Rozhlad”, 1991); *Wšo takrjec w lófcie wisa, zajim za rejwarjow, móžnosće wustupow, źórta za financowanje* („Rozhlad”, 1991). Drugi z frazeologizmów odnotowany też został w górnołużyckim słowniku frazeologicznym (Ivčenko & Wölke, 2004, s. 261). Innym zarejestrowanym w korpusie przykładem jest półkalka niem. *paff sein*, por. »*Ja sym paf*«, *rjeknych (Fijałkojty čas. Antologija serbskeje prozy*, Budyšin, 1996).

W tym kontekście warto zwrócić uwagę na fakt, że w górnołużyckim języku literackim pojawiają się także frazeologizmy z internacjonalizmem zapożyczonym z języka niemieckiego. Wölkowa (1999, s. 126) wymienia tu takie

przykłady, jak *režiju wjesć* ‘przewodzić; odgrywać wiodącą rolę’ (niem. *Regie führen*) i *bilancu sčahnyć* ‘podsumować’ (niem. *Bilanz ziehen*). W odróżnieniu od frazeologizmów z zapożyczeniem niemieckim są one stylistycznie neutralne. Pojawiają się zwłaszcza w najnowszej publicystyce, co potwierdzają odnotowane przeze mnie przykłady z korpusu (*Hornjoserbski tekstowy korpus HOTKO*, b.d.), por. *Wuzběhnyć so ma, zo je Schüßler w srjedźnym polu wuběrnje režiju wjedł a bule derje rozdželał* („Serbske Nowiny”, 2007); *Po džesać lětach džěla po modelu WITAJ můžemy pozitiwnu bilancu sčahnyć* („Serbske Nowiny”, 2008).

Skrzydlate słowa pochodzenia niemieckiego

Mimo że wiele skrzydlatych słów, czyli powszechnie znanych i przytaczanych wypowiedzi, których pochodzenie lub autorstwo są znane, powstaje w procesie kalkowania, warto im się przyjrzeć oddzielnie. Ze względu bowiem na fakt, że przynależą one najczęściej do wyższego rejestru języka, a także biorąc pod uwagę status górnołużycczyzny jako języka mniejszościowego, pożądane byłoby stwierdzenie, na ile oba języki uległy i ulegają wpływowi języka i kultury niemieckiej.

Do tej grupy frazeologizmów należą m.in. stałe połączenia wyrazowe mające swe źródło w Biblii. Większość z nich powstała w różnych językach paralelnie, ale i tu zaznaczył się wpływ niemiecki, co potwierdzają przytoczone wyżej frazeologizmy: czes. *chodit od Poncia k Pilátovi* i głuż. *wot Pontiusa k Pilatusej / wot Poncija k Pilatej běhać*. Jednak ze względu na fakt, że górnołużyccy tłumacze Biblii korzystali z niemieckich (ale też czeskich!) przekładów biblijnych, należy tu wziąć pod uwagę bezpośredni lub pośredni wpływ niemiecki, co potwierdzają inne połączenia, jak np. używany do dziś zwrot *ze swoim puntom lichować / wikować* ‘rozвивać swój talent’ (niem. *mit seinem (mit dem anvertrauten) Pfund(e) wuchern*). *Pfund* jako jednostka miary występuje w niemieckim przekładzie Biblii Lutera (Łuk 19, 12–27) i pod jej wpływem również we wspomnianej Biblii z roku 1728 (zwrot odnotowany po raz pierwszy w 1866 roku w górnołużycko-niemieckim słowniku *Pfula*). Utwierdza w tym przekonaniu porównanie z innymi językami słowiańskimi, gdzie we wskazanym miejscu pojawiają się inne jednostki miary, np. w czes. Biblii kralickiej są to *hřivny*, a w przekładach polskich: *miny* lub *talenty* (Wółkova, 1999, s. 124).

Innym ciekawym przykładem jest frazeologizm głuż. *swoju šerpatku přinošować / přidać / dać* ‘złożyć niewielką ofiarę kosztem wyrzeczeń; złożyć ofiarę wszystkiego, co się ma’⁶. Na postać górnołużyckiego frazeologizmu wpływ miało zachowanie pierwotnej miary złożonej ofiary – *šerpatka* pozostaje tu w wyraźnym związku z niem. *Scherflein* oraz istnieniem podobnego zwrotu w niemieczyźnie, por. *sein Scherflein zu etwas beitragen / beisteuern / spenden*. Tymczasem Machek uważa, że głuż. *šerpatka* jest najprawdopodobniej bohemizmem. Podobnie polskie piętnastowieczne słowo *szart* (z niem. *Scherf*) widzi Brückner, według którego przejęte ono zostało z niemieczyzny za pośrednictwem czeskim (cyt. za: Bura, 2007, ss. 45–46).

W zasobach frazeologicznych obu języków znalazły się też wyrażenia związane z literaturą, kulturą, nauką i historią. Jednakże w wypadku języka górnołużyckiego tylko nieliczne z nich notowane są w słownikach, a ich użycie poświadcza górnołużycki korpus tekstowy, jak np. głuż. *čorne / čorno na běłym* – czes. kol., ekspr. (*dát někomu*) *černé na bílém* ‘na piśmie, ew. w formie drukowanej, zatem potwierdzone, pewne’⁷ (niem. *etwas schwarz auf weiß (geben)* pochodzi z *Fausta*, cz. I J. W. Goethego⁸) oraz głuż. *hudźba přichoda* – czes. książk.-neutr. *hudba budoucnosti* ‘odległy cel; cel, którego realizacja jest niepewna’ (niem. *Zukunftsmusik*; określenie L. Bischoffa o muzyce R. Wagnera, spopularyzowane przez samego Wagnera w dziele *Zukunftsmusik*).

Użycie innych skrzydlatych słów potwierdza jednak górnołużycki korpus tekstowy, np. głuż. *kategoriski imperatiw* – czes. książk. *kategorický imperativ* ‘nakaz moralny; prawo, którym należy się w życiu kierować’ (niem. *kategorischer Imperativ* – podstawowe pojęcie filozofii I. Kanta), głuż. *železny zawěšk* – czes. publ. *železná opona* ‘wyrażenie używane po drugiej wojnie światowej na określenie sztucznie utworzonego podziału pomiędzy blokiem państw komunistycznych a państwami kapitalistycznymi’ (niem. *Eiserner Vorhang* – słowa niemieckiego ministra propagandy, J. Goebbelsa, a spopularyzowane przez W. Churchilla w przemówieniu w Fulton) czy głuż. *swojich Pappenheimskich znać / spóźnać* – czes. *znát své Pappenheimské* ‘realnie kogoś oceniać, znać dobrze swoich ludzi’ (niem. *seine Pappenheimer kennen* z utworu *Śmierć*

⁶ Por. pol. *wdowi grosz*, czes. *vdovin / vdoví groš*.

⁷ Zwrot ten występuje w wielu językach, por. pol. (*dać komuś*) *czarno na białym*, mac. *црно на бело* czy franc. *noir sur blanc*.

⁸ Wszystkie informacje o pochodzeniu poniższych skrzydlatych słów pochodzą z *Czesko-polskiego słownika skrzydlatych słów* (Orłoś & Hornik, 1996).

Wallensteina, F. Schillera). W przypadku tego ostatniego *Soblex* online (*Soblex: Hornjoserbsko-němski słownik*, b.d.) jako ekwiwalent niem. *seine Pappenheimer kennen* rejestruje *svojich kmótrow / bratřikow znać*. Tymczasem w korpusie (*Hornjoserbski tekstowy korpus HOTKO*, b.d.) znajdujemy przykłady z górnołużyckiej literatury potwierdzające istnienie tego skrzydlatego słowa, np. *Ja svojich Pappenheimskich znaju – lěpje hač wy, gefreitero!* (Anton Nawka, *Pod wopačnej flintu*, Budyšin 1964).

Część odnotowanych w korpusie (*Hornjoserbski tekstowy korpus HOTKO*, b.d.) wyrażen jest w górnołużycczyźnie nowa lub mniej znana, ponieważ pojawiają się one w cudzysłowie, np. głuż. *železny kancler*⁹ – czes. *železný kanclář* ‘Otto von Bismarck’ (niem. *der eiserne Kanzler* – przydomek Bismarcka) oraz głuż. *Drang nach Osten* – czes. *Drang nach Osten // tlak / nápor na východ* ‘określenie kierunku agresywnej polityki Niemiec’ (niem. *Drang nach Osten* – wyrażenie weszło w użycie podczas dyskusji na temat planowanej budowy linii kolejowej Berlin–Bagdad), por. *Wčera wječor na zhromadźiznje woni ze 34 přečiwu 16 hłosam zwěsćichu, zo „železny kancler” wjesny měř njekazy* („Serbske Nowiny”, 2005); *Tute běchu rosćacemu nacistiskemu »Drang nach Osten« w přěnim rjedže na puću* (Jan Cyž, *W tlamje ječibjela. Dopomnjenki na lěta 1926 do 1944*, Budyšin, 1984).

Dla niektórych istniejących w czeszczczyźnie skrzydlatych słów pochodzenia niemieckiego nie udało się znaleźć górnołużyckich ekwiwalentów, np. czes. książk. *mouřenínská povinnost / role / úloha // povinnost / role / úloha mouřenína // mouřenín vykonal svou povinnost, mouřenín může jít* ‘o kimś wykorzystywanym w pracy, kto nie doczekał się uznania i nie jest już potrzebny’ (niem. *eine Mohrenrolle // der Mohr hat seine Schuldigkeit getan, der Mohr kann gehen* – z utworu *Spisek Fiesca w Genui* III F. Schillera) czy czes. kol. *lesklá / pozlacená bída* 1. ‘skrywana bieda’, 2. ‘człowiek, ludzie w takiej sytuacji’ (niem. *glänzendes Elend* – z powieści *Cierpienia młodego Wertera* J. W. Goethego). W przypadku innych istnieją w górnołużycczyźnie niefrazeologiczne odpowiedniki, np. *brunak* na określenie nazisty, zwłaszcza z oddziałów SA, w których brązowa koszula stanowiła część umundurowania – stąd w czeszczczyźnie, dziś już nieco przestarzałe, wyrażenie o charakterze pejoratywnym, czyli *hnědé košile* (niem. *Braunhemden*).

---

⁹ Por. też *železna kanclerka* o Angeli Merkel: *Merkel wustupuje drje jako železna kanclerka, kotraž Grjekskej kadži* („Serbske Nowiny”, 2010, cyt. za: *Hornjoserbski tekstowy korpus HOTKO*, b.d.).

Podsumowanie

Odzwierciedleniem długotrwałych czesko-niemieckich i górnołużycko-niemieckich kontaktów językowych jest m.in. wpływ niemczyzny na leksykę obu słowiańskich języków. Przejawia się on także obecnością w tych językach frazeologizmów pochodzenia niemieckiego. Są to jednostki, które powstały na drodze kalkowania lub częściowego kalkowania frazeologizmów niemieckich. Nie brak wśród nich skrzydlatych słów. Osobną grupę stanowią hybrydy frazeologiczne zawierające komponent niemiecki (zapożyczenie).

Wpływ niemczyzny na frazeologię obydwu języków jest wyraźnie widoczny, a w przypadku języka górnołużyckiego trwa nieprzerwanie do dziś i obecnie jeszcze się nasila. Z kolei Czesi mają dziś bardzo niewielki kontakt z językiem niemieckim, w związku z czym raczej nie należy się spodziewać pojawienia się nowych jednostek powstałych pod wpływem niemczyzny. Niewątpliwie jednak frazeologizmy pochodzenia niemieckiego zostały przyswojone i włączone do zasobów frazeologicznych obu języków, istotnie je wzbogacając o nowe typy połączeń syntaktycznych.

Bibliografia

- Basaj, M. (1985). Z problemów europeizmów frazeologicznych. W M. Basaj & D. Rytel (Red.), *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej* (T. 2, ss. 73–82). Wydawnictwo Ossolineum.
- Bura, R. (1999). Czesko-niemieckie kontakty językowe i ich tło historyczne. *Slavia Occidentalis*, 56, 27–41.
- Bura, R. (2000). Frazeologizmy werbalne pochodzenia niemieckiego w języku czeskim: Typologia i charakterystyka. *Slavia Occidentalis*, 57, 15–21.
- Bura, R. (2003). *Polska, czeska i górnołużycka frazeologia pochodzenia biblijnego a Nowy Testament Jakuba Wujka, Biblia kralicka oraz Nowy Testament Michała Frencla*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bura, R. (2007). Frazeologia w górnołużyckiej Biblii z roku 1728 na tle porównawczym czesko-polskim. *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, 124, 41–48.
- Bura, R. (2020). Górnołużycko-niemieckie kontakty językowe (zarys problematyki). W M. Szczyrbak & A. Tereszkiwicz (Red.), *Kontakty językowe: Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Elżbiecie Mańczak-Wohlfeld z okazji 70. urodzin* (ss. 91–110). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Čermák, F., Hronek, J., & Machač, J. (Red.). (2009a). *Slovník české frazeologie a idiomatiky: T. 2. Výrazy neslovesné*. Leda.

- Čermák, F., Hronek, J., & Machač, J. (Red.). (2009b). *Slovník české frazeologie a idiomatiky: T. 3. Výrazy slovesné*. Leda.
- Grupa-Dolińska, M. (2019). Frazeologiczne kalki, półkalki i hybrydy w mowie dwujęzycznej społeczności staroobrzędowców mieszkających w Polsce. *LingVaria*, 14(27), 249–258. <https://doi.org/10.12797/LV.14.2019.27.16>
- Grzegorzczkova, R. (1999). Z badań nad porównawczą semantyką leksykalną: nazwy ‘tęsknoty’ w różnych językach. W Z. Greń & V. Koseska-Toszeva (Red.), *Semantyka a konfrontacja językowa* (T. 2, ss. 199–204). Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Henschel, H. (1993). *Die Phraseologie der tschechischen Sprache: Ein Handbuch*. Peter Lang.
- Hornjoserbski tekstowy korpus HOTKO*. (b.d.). Serbski institut. Pobrano 30 marca 2023, z https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=hotko_v2
- Hugo, J. (Red.). (2006). *Slovník nespisovné češtiny*. Maxdorf.
- Ivčenko, A., & Wölke [Wölkowa], S. (2004). *Hornjoserbski frazeologiski słownik*. Ludowe nakładnistwo Domowina.
- Křen, M., Cvrček, V., Henyš, J., Hnátková, M., Jelínek, T., Koček, J., Kovářiková, D., Křivan, J., Milička, J., Petkevič, V., Procházka, P., Skoumalová, H., Šindlerová, J., & Škrabal, M. (2020). *SYN2020: Reprezentativní korpus psané češtiny*. Ústav Českého národního korpusu FF UK. Pobrano 11 listopada 2023, z <https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=syn2020>
- Markiewicz, H., & Romanowski, A. (2007). *Skrzydlate słowa: Wielki słownik cytatów polskich i obcych* (wydanie nowe poprawione i znacznie rozszerzone). Wydawnictwo Literackie.
- Orłós, T. Z., & Hornik, J. (1996). *Czesko-polski słownik skrzydlatych słów*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.
- Soblex: Hornjoserbsko-němski słownik*. (b.d.). Serbski institut. Pobrano 30 marca 2023, z <https://soblex.de/>
- Treder, J. (1997). Frazeologia kaszubska i górnołużycka. W J. Zieniukowa (Red.), *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc: Pogranicza i kontakty językowe* (ss. 134–166). Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Wałda, M. (2011, wrzesień 21). Rozpaduje serbska towaršność? *Serbske Nowiny*, 2011(184), 3.
- Wölke [Wölkowa], S. (1992). *Verbale Phraseme im Obersorbischen: Untersuchungen zur Valenz und Struktur*. Domowina-Verlag.
- Wölke [Wölkowa], S. (1997). O związkach frazeologii kaszubskiej z frazeologią górnołużycką i niemiecką. W J. Zieniukowa (Red.), *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc: Pogranicza i kontakty językowe* (ss. 149–166). Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Wölkowa [Wölke], S. (b.d.). *Pobrachuje abo faluje?* Pobrano 30 marca 2023, z <https://www.hornjoserbsce.de/kuciki/tekst/pobrachuje-abo-faluje>
- Wölkowa [Wölke], S. (1999). Zwiski mjez hornjoserbskej a němskej frazeologiju – jenož nowše prašenje interferency na zakładze dwurěčnosće? *Lětopis*, 46(1), 122–132.

The Influence of the German Language on Czech and Upper Sorbian Phraseology: Czech-Upper Sorbian Parallels

Summary

The article is an attempt to assess the influence of the German language on Czech and Upper Sorbian phraseology. Research on this topic is motivated by the fact of the very long contact of Czech and the constant contact of Upper Sorbian with German, as well as Upper Sorbian-Czech contacts. The study analyses idioms of German origin in contemporary Upper Sorbian and Czech languages – primarily calques, but also semi-calques and idioms containing a German component. A separate place is devoted to the so-called winged words of German origin belonging to the phraseological resources of these two languages. The collected material shows that all the mentioned types of idioms significantly enrich these resources.

Wpływ języka niemieckiego na czeską i górnołużycką frazeologię: czesko-górnołużyckie paralele

Streszczenie

Artykuł jest próbą oceny wpływu języka niemieckiego na czeską i górnołużycką frazeologię. Do podjęcia tego tematu skłania bardzo długi kontakt czeszczyzny i stały kontakt górnołużycczyzny z językiem niemieckim, a także kontakty górnołużycko-czeskie. Przedmiotem analizy są frazeologizmy pochodzenia niemieckiego we współczesnych językach górnołużyckim i czeskim – przede wszystkim kalki, ale także półkalki i frazeologizmy zawierające komponent niemiecki. Osobne miejsce poświęca się tzw. skrzydlatym słowom

pochodzenia niemieckiego należącym do zasobów frazeologicznych tych dwóch języków. Zgromadzony materiał pokazuje, że wszystkie wymienione typy frazeologizmów istotnie te zasoby wzbogacają.

Keywords: German language; Czech language; Upper Sorbian language; phraseology; language contact; phraseological calque; phraseological semi-calque; phraseological hybrid

Słowa kluczowe: język niemiecki; język czeski; język górnołużycki; frazeologia; kontakt językowy; kalka frazeologiczna; półkalka frazeologiczna; hybryda frazeologiczna

---

Renata Bura, Jagiellonian University in Kraków, Cracow, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3714-0595>

Correspondence: renata.bura@uj.edu.pl

This publication was funded by the programme “Excellence Initiative – Research University” at the Jagiellonian University in Kraków.

Competing interests: The author has declared that she has no competing interests.

Publication history: Received: 2023-09-06; Accepted: 2023-11-13; Published: 2024-01-28